

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 19

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 19

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2017

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Jurgita Venckienė

Lietuviški XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios antkapių užrašai: santykis su bendrine kalba ○ 9

Jurgis Pakerys

Mažvydas ir Augustinas: *imk(it) ir skaityk(it)* ○ 39

Mindaugas Šinkūnas

Senųjų Biblijos vertimų lyginamųjų tyrimų automatizavimas ○ 57

Birutė Kabašinskaitė

Rašmuo <y> antrajame *Knygos nobažnystės* leidime ○ 99

Anna Helene Feulner

John Wilkins' *Essay* (1668) und die 'Londoner Bibel' ○ 113

Giedrius Subačius

Simono Daukanto *Didžiojo lenkų–lietuvių kalbų žodyno* rašymo laikas: 1852–1856, 1857–1858 m. ○ 137

Jurgita Venckienė

Juozapo Arnulfo Giedraičio *Naujas Įstatymas* (1816): santykis su *Evangelijų* leidimais XIX a. ○ 149

Olga Mastianica-Stankevič

Mečislovo Davainio-Silvestraičio dienoraštis: lietuvių inteligento saviraiškos Vilniuje liudininkas (1904–1912) ○ 171

Publikacijos (Publications)

Liucija Citavičiūtė

Iš Goethe's ir Schillerio archyvo Weimare: Abraamo Jakobo Penzelio, Johanno Wolfgango von Goethe's ir Martyno Liudviko Rėzos laišakai dėl lietuvių dainų rinkinio *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825) ○ 197

Liucija Citavičiūtė

Iš Goethe's ir Schillerio archyvo Weimare: dvi Johanno Wolfgango von Goethe's recenzijos apie lietuvių dainų rinkinį *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825) ○ 243

Jolanta Gelumbeckaitė

Abraomo Kulviečio ir Stanislovo Rapolionio biogramos XVI Magdeburgo centurijoje ○ 265

Domininkas Burba

Rankraštinis lenkų–lietuvių kalbų žodynelis Eustachijaus Tiškevičiaus dokumentų rinkinyje Vroclave ○ 281

Darius Staliūnas

1886 m. Zacharijaus Liackio traktatas apie lietuvių kalbą ○ 293

Recenzijos (Reviews)

Arūnas Sverdiolas

Recenzuojama: Dainora Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa.*

Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos, 2017 o 317

Vytautas Rinkevičius

Recenzuojama: Pietro U. Dini, „*ins undeudsche gebracht*“. *Sprachgebrauch*

und Übersetzungsverfahren im altpreußischen Kleinen Katechismus, 2014 o 325

Felix Thies

Review of: Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska (eds.), Konstantinas Sirvydas,

Punktai sakymų nuo Advento iki Gavėnios = Konstanty Szyrwid, *Punkty Kazań od Adwentu do Postu*, Kritinis leidimas / Wydanie krytyczne, 2015; Virginija Vasiliauskienė,

Kristina Rutkovska (eds.), Konstantinas Sirvydas, *Punktai sakymų Gavėniai* =

Konstanty Szyrwid, *Punkty Kazań na Wielki Post*, Kritinis leidimas / Wydanie krytyczne,

2015; Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska, *Konstantino Sirvydo Punktai sakymų* =

Punkty Kazań Konstantego Szyrwida, Teksto rengimo principai, rodyklės, šaltiniai /

Zasady edycji, indeksy, źródła, 2016 o 333

Robert Frost

Review of: Gina Kavaliūnaitė (ed.),

Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija 3. Chylinskio Biblijos istorijos šaltiniai, 2015 o 339

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Domas Kaunas,

Kristijono Donelaičio atminties paveldas, Studija, 2016 o 349

Veronika Girininkaitė

Recenzuojama: Olga Mastianica, *Bajorija lietuvių tautiniame projekte*

(XIX a. pabaiga–XX a. pradžia), Monografija, 2016 o 363

Regina Venckutė

Recenzuojama: Birutė Vanagienė, *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas.*

Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos, 2014–2015 o 371

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Veronika Girininkaitė

Laikraštis *Litwa* prenumeratoriaus akimis o 381

Vilma Zubaitienė

Mokslinė konferencija „Reformacija ir senoji Lietuvos raštija“ o 387

Ona Daukšienė

In memoriam: Eglė Patiejūnienė (1964–2017) o 393

Roma Bončkutė

In memoriam: Vytautas Vanagas (1930–2017) o 399

Vytautas Rinkevičius
Vilniaus universitetas

Recenzuojama:

Pietro U. Dini,
„ins undeudfche gebracht“. Sprachgebrauch
und Übersetzungsverfahren im altpreußischen
Kleinen Katechismus

Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge 33

Berlin, Boston: Walter de Gruyter GmbH,
2014, 136 p. ISBN 978-3-11-034789-0, eISBN 978-3-11-034801-9, ISSN 0930-4304

Knygoje pristatoma lyginamoji-gretinamoji kelių senųjų lietuvių, latvių ir prūsų tekstų fragmentų analizė. Vienintelis tekstas, prieinamas visomis trimis kalbomis, yra Martino Lutherio *Mažoji katekizmo* vertimai, tad analizei pasirinkti trys vienalaikiai šaltiniai: vienintelis prūsiškasis – Abelio Willio – vertimas (1561, toliau – K III) ir seniausi vertimai į rytų baltų kalbas – Baltramiejaus Vilento lietuviškasis (1579) ir vadinamasis Rivijaus¹ latviškasis (1586). Iš kiekvieno šių tekstų parinkti ir tarpusavyje sugretinti tam tikri jų probleminiai fragmentai, žiūrint, kiek jų tarpusavio nesutapimai ar nutolimai nuo vokiško originalo leidžia geriau suprasti kiekvienos konkrečios kalbos tekstą, pasirinktą vertimo strategiją, atskirų fragmento žodžių reikšmes, kilmę ir pan.

Daugiausia vertės tokia analizė turi prūsiškojo teksto suvokimui (turint omenyje fragmentinę ir dažnu atveju labai problemišką prūsų tekstų pobūdį), t. y. ji leidžia geriau suprasti ir naujai interpretuoti kai kuriuos prūsiškus žodžius, pateikti naujas

¹ Kaip žinoma, katekizmo išleidimo metu jo rengimo pradininkas Johannas Rivijus jau buvo miręs ir leidinio pratarmę pasirašė jį rengti pabaigę kiti keturi Kuršo kunigaikštystės kunigai, pagrindinius vertimo nuopelnus pratarmėje vis dėlto priskyre Rivijui. Katekizmui panaudoti Rivijaus turėti ankstesni tuo metu apyvartoje jau cir-

kuliavę anoniminiai vertimai (žr. *SLV* 40; taip pat plg. recenzuojamojo veikalo p. 11). Matyt, todėl recenzuojamoje knygoje aptariamasis katekizmas įvardijamas kaip „vadinamasis ‘Rivijaus’ katekizmas“ (pvz., „sogenannter ‘Rivius’“, p. 8). Paprastumo dėlei toliau šioje recenzijoje jis vadinamas tiesiog Rivijaus katekizmu.

jų etimologijas ir pan. Tai akcentuojama minint tik prūsų kalbą knygos pavadinimo paantraštėje (nors pačiame pavadinime, tiesa, cituojamas latviškas šaltinis). Vis dėlto knyga nėra vien prūsistinis veikalas, kadangi joje pateikiama ne ką mažiau reikšmingų filologinių, etimologinių ir kt. išvalgų, svarbių taip pat ir kitų baltų kalbų bei jų senųjų tekstų tyrimams.

Kaip pastebima knygos įžangoje, bandymų lyginti / gretinti senuosius baltų tekstus būta ir anksčiau, tačiau jie paprastai būdavę sporadiški ir / ar apsiribodavę dviem kalbomis. Be įžangoje paminėto Toshikazu Inoue's 1981 m. darbo, čia būtų galima prisiminti, kad ir Vytautas Mažiulis *Prūsų kalbos etimologijos žodyne* kone prie kiekvieno III katekizme paliudyto žodžio pateikdavo jo (ar viso fragmento) atitikmenį iš Vilento katekizmo. Vis dėlto pagrindinis recenzuojamojo veikalo privalumas yra tas, kad tai yra išties pirmasis (neskaitant ankstesnių autoriaus publikacijų) lyginamasis darbas, apimantis visų trijų baltų kalbų senuosius tekstus.

Knygą sudaro aštuoni skyriai, parengti ankstesnių autoriaus publikuotų ar įteiktų spaudai straipsnių bei skaitytų mokslinių pranešimų ar paskaitų pagrindu.

Pirmajame skyriuje bendrais bruožais pristatomi ir palyginami patys šaltiniai, jų atsiradimo aplinkybės, vertėjų gimtosios kalbos ir santykio su vertimo kalba problematika, vertimo šaltinių tarmės klausimas, šnekamosios ir rašomosios kalbos santykis, primenama Lutherio *Mažojo katekizmo* struktūra, cituojant atskirų dalių antraštes iš visų trijų šaltinių, etc.²

Kituose septyniuose skyriuose aptariami septyni konkretūs *Mažojo katekizmo* fragmentai ir lyginami jų vertimai į visas tris baltų kalbas.

Antrajame skyriuje analizuojami žodžio **vok. leyder** (*leider*) baltiškieji atitikmenys³. Lyginimas su Rivijaus la. *dews ſeelo* rodo, kad Willio pr. *Deiwa engraudis* 'Dieve, pa(s)gailėk' nėra izoliuotas ir, matyt, abi frazės remiasi tuo pačiu šaltiniu vok. *Gott, erbarme (es)!* (← lot. *Miserere Domine!* ← gr. *Kyrie eleison!*). Vilento ir vėlesniuose lietuviškuose liuteroniškuose katekizmuose vok. *leider* aptariamajame fragmente paprastai yra praleidžiamas, tačiau įdomu, kad analogiška konstrukcija *žėlėk(is) Dieve* (ir pan.) reikšme 'deja, gaila', remiantis *LKŽe* (s. v. *žėlėti*), vartojama tik Mažojoje Lietuvoje ir jos kaimynystėje, tad irgi gali būti kildinama iš to paties vokiško šaltinio. Autorius atkreipia dėmesį, kad žodis *deja* Mažosios Lietuvos tekstuose fiksuojamas palyginti vėlai (tik nuo Kristijono Gotlybo Milkaus žodyno 1800 m.), tačiau vargu ar reikėjo tą taip akcentuoti, sukelti iliuziją, tarsi pats žodis būtų vėlyvas, neva kažkada pakeitęs *žėlėk Dieve* tipo konstrukciją. Jo senumą šiaip jau patvirtina vartojimas seniausiuose Didžiosios Lietuvos tekstuose (pvz., *déia DP 282*_{46r}, plg. ir *LKŽe* s. v.).

Dabartinėje latvių kalboje reikšme 'deja' vartojamas žodis *diemžēl*, kuris paprastai kildinamas iš senesnės konstrukcijos *Dievam žēl*, paliudytos folklore ir senuosiuose tekstuose. Pačiuose seniausiuose tekstuose (taip pat ir analizuojamame Rivijaus katekizme) pasitaiko kiek kitokia konstrukcija: *Dievs, žēlo!* 'Dieve, pa(s)gailėk'⁴, tiksliau atitinkanti minėtąsias prūsišką ir lietuvišką konstrukcijas. Dinis iškelia hipotezę, kad

2 Plg. ir Dini 2007.

3 Plg. ir Dini 2009a.

4 Teoriškai, beje, galima interpretuoti ir kaip

Dievs žēlo 'Dievas gaili(si)'.

diemžėl gali būti fonetiškai išriedėjęs iš **dieužėl < *diev(s)žėl ⇐ dievs žėl(o)*, nors ir pripažįsta hipotezės silpnumą bei (dar) nepakankamą pagrįstumą. Net ir tikint čia vykus tokį fonetinį pakitimą, vis dėlto taip ir neaišku, iš kur tuomet galėtų būti atsiradusi nesutrumpėjusi datyvo forma konstrukcijoje *Dievam žėl*. Be to, ne toks jau trivialus yra ir priesaginės veiksmažodžio formos *žėlo* sutrumpėjimas iki *žėl*. Tvirtinti, kad abiejose konstrukcijose – ir *Dievs žėlo*, ir *Dievam žėl* – antrajame dėmenyje išvelgtina ta pati forma, t. y. imperatyvas (kaip teigiama p. 32), negalima. Žodis *žėl* šiaip jau interpretuotinas kaiprieveiksmis, reiškiantis ‘gaila’ (visa konstrukcija tuomet verstina kaip ‘Dievui gaila’), ir savo forma tiesiogiai sietinas su rusiškuoju šaltiniu жалб (ar *желб, plg. LEV s. v.), o ne laikytinas trumpiniu iš *žėlo*. Kaip matyti iš Pietro Umberto Dinio pateiktų pavyzdžių, forma *žėl* niekada nepasitaiko konstrukcijoje ne su datyvu (pvz., ***Dievs žėl* ar pan.; atitinkamai nepasitaiko ir ***Dievam žėlo* tipo pavyzdžių). Ypač iškalbingas skirtumas tarp dviejų skirtingų konstrukcijų („voc. / nom. + imp.“ vs. „dat. + adv.“) matomas Georgo Manzelio pavyzdžiuose, paliudytuose tame pačiame šaltinyje: *Deews schālo* vs. *Deewam schāl*. Taigi čia reikalo turime su dviem skirtingomis konstrukcijomis, kurių negalima kildinti viena iš kitos ir kurios gali paraleliai funkcionuoti tuo pačiu kalbos raidos etapu.

Trečiajame skyriuje lyginami vok. *verstockten* (*Pharao*) ‘užsispyrusi / užkietėjusi (faraoną)’ vertimai: pr. *pertrincktan* (*Pharao*), lie. *uškietufiġhi* (*Pharaona*), la. *neetitzige* (*Kōninge Phrao*)⁵. Keliamo hipotezė, kad kalbant apie „užkietėjusi“ faraoną turima omenyje užkietėjusi jo širdis (eliptiškai praleista), darant aliuziją į atitinkamas Biblijos vietas (pvz., Iš 14,4: Lutherio *Und ich will sein Herz verstocken*, Jono Bretkūno *Bei afch io fchirdi noriū ūškietinti*⁶, Ernsto Glūcko *Un es likfchu Waraiūs Sirdi apžeeetinatees*): abiem atvejais vokiečių kalboje vartojamos veiksmažodžio *verstocken* formos, lietuvių – atitinkamos *užkietėti* formos. Dalyviai vok. *verstockt*, lie. *užkietėjęs* abiejose kalbose gali būti vartojami ir kalbant apie didelius nusidėjėlius / nusikaltėlius. Latviškame katekizmo vertime faraonas pavadinamas tiesiog „netikinčiuoju“ suponuojant, kad netikėjimas – tai nuodėmė *par excellence*. Tuo tarpu atitinkamoje Biblijos vietoje apie faraono širdį latvių vertimuose vartojamas veiksmažodis *apcietināties* ‘sukietėti’ su ta pačia šaknimi „kietas“ kaip ir lietuvių kalboje⁷. Pr. atitikmenimi *pertrincktan*, Dinio manymu, Willis išvertė vok. *verstockten* ne pažodžiui, neatsižvelgdamas į kontekstą, o turėdamas omenyje *verstockter* (*Sünder*) (resp. lie. *užkietėjęs* [griešnykas]) tipo posakį.

Ketvirtajame skyriuje aptariami fragmento vok. *schlecht Wasser* ‘paprastas vanduo / tiesiog vanduo’ vertimai: pr. *ains tickars vnds*, lie. *praftas wandū*, la. *wentefyx Vdens*⁸. Pagrindinis atradimas – tai, kad pr. *ains* čia interpretuotinas ne kaip nežymimasis artikelis (jo nėra šioje vietoje vokiškame originale!), bet kaip reiškiantis ‘tik’. Kituose lietuviškuose šios katekizmo vietos vertimuose dažnai irgi įterpiamas žodis *tiktai* (ar pan.) (plg. Martyno Mažvydo *tektai praftas wando*), kurį, beje, tiek lietuvių,

5 Plg. ir Dini 2009c.

6 Korektūros klaida recenzuojamoje knygoje: *uškietinti* (p. 46).

7 Čia gal būtų galima pažymėti, kad forma *apcietināties* – tai aiški sangražinė bendratis

(pamorfemiui verčiant – ‘apsikietinti’), o ne dalyvis, kaip teigiama recenzuojamoje knygoje (p. 48).

8 Plg. ir Dini 2011.

ties latvių kalbose gyvojoje vartosenoje laisvai gali pakeisti sinoniminiai *vienas, vien* ir *pan.* (galimas ir junginys *vien tik*), atitinkantys pr. *ains*.

Penktasis skyrius skirtas vok. *Büchlein* 'knygelė' vertimams: pr. *Lāifkas*, lie. *Kni-geles*⁹. Dinis toliau plėtoja Anatolijaus Nepokupno mintį, kad s. lie. *knygelės* (plurale tantum, kaip ir jo darybos pamatas s. lie. *knygos*, žr. *LKŽe* s. v.) laikytinas ne paprastu deminutyvu, bet savarankišku žodžiu, turėjusiu reikšmę 'vadovėlis', ir atkreipia dėmesį, kad šią reikšmę turėję ir v. v. a. *büchelin* (ir pan.) bei, ko gero, s. la. *grāmāiņa* (pvz., Liborijaus Depkino *Grahmatina*¹⁰), vėliau išstumtas kitos vokiškos kalkės *rokas-grāmata* (< vok. *Handbuch*) (nei Rivijaus, nei vėlesniuose liuteroniškuose latvių katekizmuose nė vienas šių žodžių nepaliudytas, nes vok. *Büchlein* pasitaiko tik antraštėse, kurios senesiuose latvių katekizmuose paliktos neišverstos). Dinis taip pat spėja, kad ir pr. *lāiskas*, šalia įprastos ir prūsistų dažniausiai vienintele laikomos reikšmės 'knyga' (pvz., fragmente *laisken* 'Buch' K III 101₈), galėjęs turėti ir reikšmę 'vadovėlis'. Ji išvelgtina tais atvejais, kai šiuo žodžiu verčiamas vok. *Büchlein* – visų pirma, knygoje analizuojamuose katekizmo skyrių antraščių fragmentuose: *Sallūbs Laij||kas* K III 99₁₋₂ 'Trawbūch=lein' ir *Crixti Lāi=||fkas* K III 111₁₋₂ 'Tauf=būchlein'; taip pat autoriaus pamirštu paminėti atveju iš paties katekizmo antraštės: *Crixtifnālāifkas* 'Tauf=būchlein' K III 17₁₉¹¹. Pr. *laiskas* etimologijai vertingos autoriaus pastabos apie nuo antikos laikų žinomą analogišką sinekdochą („lapas“ → „knyga“) klasikinėse kalbose (plg. gr. *σελίς*, lo. *pagina* [*sancta*] ir pan.).

Šeštajame skyriuje nagrinėjami vok. (*du*) *Schwanger wirft* (*schwanger wirst*) 'tapsi nėščia' vertimai, tiksliau, beveik visas dėmesys skiriamas problemiškesniam jų – pr. *fen brendekermnen poftāfei* (plg. lie. *nef=czia busi*, la. *apgrutenata taps*) – ir siūlomas ne tik visiškai naujas visos prūsios konstrukcijos perskaitymas, bet ir nauja žodžio *brendekermnen* etimologija¹². Prūsioskoji konstrukcija iki šiol būdavo interpretuojama kaip „su nėščiu (sunki, pribrendusiu ar pan.) kūnu tapsi“ ar pan. Visų pirma Dinis įtikinamai siūlo žodį *poftāfei* versti ne kaip „tapsi“ (plg. vok. *wirst*), bet kaip „pastosi, tapsi nėščia“ (plg. lie. *pastóti* '14. tapti nėščiai', *LKŽe* s. v.). Taip verčiant, šis vienas

9 Plg. ir Dini 2014.

10 Plg. ir knygoje neminimus atvejus iš kitų šaltinių, pvz., 1585 m. katalikų katekizmo acc. sg. *Gramatting* (p. 4) ar 1685 m. Naujojo Testamento nom. sg. *Grahmatinna* (Apr 10,2), acc. sg. *Grahmatinnu* (3x, Apr 10,8–10) etc.

11 Pasinaudojant proga, čia, išnašoje, būtų galima patikslinti kai kurių ne visai tiksliai knygoje (ir originaliaame straipsnyje, beje) cituojamų prūsiskų pavyzdžių rašybą. Autorius kalba tik apie du atvejus, kuriuose pr. *laiskas* vartojamas reikšme 'vadovėlis, Büchlein' (t. y. *Sallūbs Laij||kas* K III 99₁₋₂ ir *Crixti Lāi=||fkas* K III 111₁₋₂). Vieną iš jų tekste paprastai cituoja kaip dūrinio dėmenį *-lāifkas*, kitą – kaip savarankišką

žodį *Lāifkas* (beje, kartais brūkšnelis padėtas pirmajame jų, pvz., p. 67, o kartais – antrajame, pvz., „*lāifkas* bzw. *Lāifkas*“, p. 72, 74; dar plg. ir užrašymą su aiškia korektūros klaida *Lāifkas*, p. 67). Iš tiesų abiem aptariamaisiais atvejais pr. *Lāifkas* III katekizme paliudytas kaip savarankiškas grafinis žodis, t. y. pradedamas didžiąja raide ir atskiriamas nuo prieš tai einančio grafinio žodžio tarpu, aiškiai matomu ir recenzuojamoje knygoje pateikiamose faksimilėse. Variantas *lāifkas* galėtų galioti tik tam atvejui, kuris knygoje šiaip jau neanalizuojamas (t. y. *Crixtifnālāifkas* 'Tauf=būchlein' K III 17₁₉).

12 Plg. ir Dini 2009b.

žodis atitinka visą vok. konstrukciją *schwanger wirst*, ne tik antrąjį jos žodį, o fragmentas *fen brendekermnen* nebetenka atitikmens vokiškame originale. Pr. *brendekermnen* Dinis laiko vertiniu iš ano meto vok. *Gebärleib* 'gimda', kaip pirmąjį dūrinio dėmenį spėdamas prūsų kalboje egzistavus daiktavardį **brend(i)s* (plg. lie. *branduolys* etc.), galėjusį daugmaž atitikti vok. *Gebär-* 'gimimas'. Segmento *fen brendekermnen* įterpimą, Dinio manymu, galėjo nulemti kitų panašių religinių tekstų vietų įtaka (plg. Lk 1,31: Lutherio *du wirft schwanger werden ym leybe*, Bretkūno *niefchczia bůsi fziwate*, Glūcko *apgruhtinata tawâs Meefâs* ir pan.), tačiau pats įterpimo motyvas nenurodomas. Galima būtų spėti, kad priešastis segmentui įterpti greičiausiai buvęs veiksmažodžio *postāt(wei)* daugiareikšmiškumas. Kaip ir lietuvių kalboje, reikšmė 'tapti nėščiai', matyt, buvusi šalutinė, vartota greta pagrindinės, Willio greičiausiai žinotos, 'tapti, werden' (tokia aiškiai matoma visais kitais šio žodžio paliudijimų atvejais), tad be platesnio konteksto pavartotas *postāfei* 'pastosi', ko gero, savaime prašėsi patikslinimo, t. y. bet kokio su nėštumu susijusio žodžio.

Septintajame skyriuje nagrinėjama lie. *lygus* tam tikrų reikšmių ir la. *līgava* 'nuotaka' kilmė. Impulsą pasvarstymams suteikė katekizmo fragmento apie pirmosios moters sukūrimą (kaip pagalbos vyrui) vertimų lyginimas: vok. *Ich will jm einen Gehülffen machen*, pr. *As quoi stefmu ainan pogalban teckint*, lie. *padarifiu yem pagalba werta yam ui*, la. *es grib tham wene Pallige darryth*. Tik lietuviškame vertime įterpiamas segmentas *werta yamui*, kurio atitikmens nėra nei vokiškame originale, nei kituose vertimuose. Atitikmuo, tiesa, randamas atitinkamoje Lutherio Biblijos vietoje: *Jch will yhm eyn gehulffen gegen yhm machen* (1523). Kituose lietuvių tekstuose analogiškose vietose vietoj Vilento būdvardžio *vertas* pasitaiko ir *lygus*. Dinio manymu, šis *lygus* (konkrečiau, fem. *lygi*) čia suprastinas ne tiek tiesiogine reikšme, kiek kaip teisinis techninis terminas (plg. lie. *lygti, sulýgti*, pr. *līginton* 'teisti', *līgan* 'teisma', la. *līgt* 'samdyti, susiderėti', *salīgt* 'sulygti, suderėti', *līgums* 'sutartis' etc.), kartu su la. *līgava* 'nuotaka' menantis ankstesnę santuokos kaip moters globos perdavimo iš tėvo vyrui sutarties, sudaromos tarp dviejų šeimų, instituciją (vok. *Muntehe*). La. *līgava* daryba šiaip jau gana skaidri. Jos pamatu einančio *līgt* semantikoje vis dėlto pirmesnis, esmingesnis, rodos, buvęs ne tiek teisinis (sutarties), kiek „finansinis“ (derėjimosi) aspektas (plg. knygoje cituojamą lie. *lygti* reikšmę '[...] um den Preis dingen', p. 101), kitaip sakant: „nuotaka“ – tai ta, dėl kurios (ar jos kainos, kraičio ar pan.) „susiderėta“¹³. Turtinis susitarimas, žinoma, nepaneigia „Muntehe“ institucijos principo egzistavimo senovės baltų santuokos sampratoje, tačiau kiek patikima jos relikthus išvelgti minėtais būdvardžio lie. *lygus* pavartojimo senuosiuose tekstuose atvejais – jau atskiras klausimas.

13 Plg. jau ir *Endzelins DI II 703*; taip pat plg. *LEV s. v.* ir liter.

Knygoje, cituojant Alfrėdo Gäterio latvišką straipsnį apie la. *līgava* kilmę, netinkamai išversta į vokiečių kalbą aptariamojo žodžio darybinė reikšmė la. „ar tautietei nolidzināta vai vienojusies, vienota“ → vok. „mit einem Landsmann gleich-

stellt, verbunden“. Čia la. *tautietis* Gäterio akivaizdžiai pavartotas tokia reikšme, ko-
kia jis paprastai sutinkamas latvių folklore,
t. y. 'jaunikis' (atitiktų lietuvių liaudies dai-
nų *berneli*). Tad vietoj vok. *Landsmann* čia
labiau tiktų, pvz., *Bräutigam* (žr. *EH s. v.*,
taip pat plg. reikšmę '[...] Ehemann' *ME*
s. v.) ar pan.

Paskutiniame, aštuntajame, skyriuje pristatoma mintis, kad la. *fzellige* Rivijaus katekizmo fragmente *wene fzellige galle doth* (plg. 1615 m. katekizmo *wene fseehlige galle doht*, Manzelio 1631 m. *weenu fchehligu ghallu doht*¹⁴) interpretuotinas ne kaip *žėlėgs* ‘gailėstingas; graudus’ (padarytas iš slavizmo *žel*) (taip jį intuityviai ir norisi skaityti), bet kaip germanizmas, paskolintas iš vok. *selig* ‘(pa)laimingas’. Tą akivaizdžiai rodo jo atitikmenys katekizmuose kitomis kalbomis, plg. vok. *ein feligs Ende befsHERE*, pr. *ainan Diwūtifkan wangan polijcki*, lie. *linkfma gala dūtu*. Regis, šiuo atveju geriausiai atsiskleidžia knygoje taikomo lyginamojo-gretinamojo metodo privalumai.

Tiksliai spėjamo germanizmo formos atstatyti (o juo labiau rasti pavyzdžių kituose kontekstuose) nemėginama, tačiau iš pasvarstymų apie grafemos <fz>¹⁵ vertę galima spėti, kad Dinis suponuoja čia kitokios fonologinės struktūros nei la. *žėlėgs* žodį, greičiausiai su žodžio pradžios /z/, t. y. **zėlėgs*, **zėlėgs* ar pan. Tokią formą išties būtų galima atstatyti, turint omenyje, kad grafema <fz> Rivijaus katekizme žodžio pradžioje galėjo žymėti ne tik fonemą /ʒ/ (pvz., *fzeele* = *žel(i)* ‘gaila’¹⁶), bet ir /s/ (pvz., *fzatyth* = *sacīt* ‘sakyti’) bei /z/ (pvz., *fzinnath* = *zināt* ‘žinoti’)¹⁷. To, deja, negalima pasakyti apie, pvz., Manzelio *fchehligu*. Gerokai reguliarnesnėje Manzelio katekizmo rašyboje raidėmis <fch> dėsningai žymimi tik priebalsiai /ʒ/ (= la. *ž*) ir /f/ (= la. *š*)¹⁸. Priebalsis /z/ jomis žodžio pradžioje nežymimas niekada, o žodžio viduryje – nebent tik kaip priebalsio /dz/ rašybos dalis (pvz., *luhdfchu* = *lūdzu* ‘prašau, meldžiu’). Tad bent jau Manzelio kalboje čia neabejotinai būta žodžio *žėlėgs*. Tokiu atveju galima kalbėti ne apie įprastą germanizmą, o nebent tik apie slavizmo *žėlėgs* specifinę reikšmę, suteiktą jam konkrečioje katekizmo vietoje dėl panašiai skambančio žodžio vokiškame vertimo šaltinyje įtakos, arba, labai norint, spekuliuoti apie Rivijaus katekizmo okazionalizmą – germanizmą **zėlėgs* (ar pan.), atitinkamoje katekizmo vietoje pakartotą ir vėlesnių vertėjų, tačiau šių jau skaitytą ir suvoktą kaip įprastą *žėlėgs*.

Recenzuojamasis veikalas – neabejotinai vertingas senųjų baltų tekstų lyginamasis mokslo darbas, pasižymįs originalia metodika ir siūlantis ne vieną naują problemos sprendimą. Akivaizdžiai parodydamas, kaip svarbu tiriant senuosius tekstus juos lyginti ne tik su vertimo šaltiniais ar analogiškais tektais ta pačia kalba, bet ir su atitikmenimis giminiškomis kalbomis, Pietro U. Dini juo nubrėžė naujas gaires būsimiems baltų kalbų rašytinės epochos istorijos tyrimams.

14 P. 107 lyginamojoje lentelėje Manzelio fragmentas pacituotas klaidingai: jo vietoje antrą kartą pakartotas 1615 m. katekizmo fragmentas, t. y. *wene fseehlige galle doth weenu fchehligu ghallu*.

15 Atkreiptinas dėmesys, kad ši grafema (ligatūra) recenzuojamoje knygoje, cituojant skirtingus pavyzdžius (net ir iš to paties šaltinio) atskiruose skyriuose, transliteruojama nevienodai, plg. Rivijaus katekizmo *fseelo* (p. 28) vs. *fzellige* (p. 104). Šioje recenzijoje pavyzdžius stengiasi rašyti

tiksliai taip, kaip atitinkamuose recenzuojamos knygos skyriuose.

16 Aptariamieji pavyzdžiai knygoje pateikti su korektūros klaidomis: „*seele* = *žels* »leid« (p. 107).

17 Be šių trijų knygoje minimų priebalsių, aptariamoji grafema Rivijaus katekizme taip pat gali žymėti ir fonemą /dz/, pvz., *fzeryo* = *dzeŗu*.

18 Neskaitant bene vienintelės išimties *fchwehtigu* = *svėtigu*, kur ja pažymėtas priebalsis /s/.

Literatūra:

- DINI, PIETRO U., 2007: „Allgemeine Ansätze zur vergleichend-kontrastiven Analyse der baltischen Fassungen des lutherschen ‘Kleinen Katechismus’“, *Blt* 42(1)¹⁹, 69–88.
- DINI, PIETRO U., 2009a: „Zur vergleichend-kontrastive Analyse der baltischen Fassungen von Luthers ‘Kleinen Katechismus’: dt. *leyder* und seine Entsprechungen“, *Балто-славянские исследования* 18, 28–39.
- DINI, PIETRO U., 2009b: „Zur vergleichend-kontrastive Analyse der baltischen Fassungen von Luthers ‘Kleinen Katechismus’: Zu apr. 105,2₅₋₆ *fen brendekermnen*“²⁰, *Blt* 44(2), 297–320.
- DINI, PIETRO U., 2009c: „Zur vergleichend-kontrastive Analyse der baltischen Fassungen von Luthers ‘Kleinen Katechismus’: Wie ist der Pharao?“, *Baltu Filologija* 18(1/2), 31–45.
- DINI, PIETRO U., 2011: „Zur vergleichend-kontrastive Analyse der baltischen Fassungen von Luthers ‘Kleinen Katechismus’: *schlecht Wasser* und der morphologische Status von apr. 61_{20,2} *ains*“, *Salix Sonora. Памяти Николая Михайлова*, Москва: Институт славяноведения, 74–92.
- DINI, PIETRO U., 2012a: „OLat. (1586) *selige* [galle]: A Slavic or a German loan?“, *A. Danylenko, S. Vakulenko (Hrsg.), Studien zur Sprache, Literatur und Kultur bei den Slaven. Gedenkschrift für George Y. Shevelov aus Anlass seines 100. Geburtstages und 10. Todestages*, München, Berlin: Sagner, 58–61 (n. v.).
- DINI, PIETRO U., 2012b: „Die baltische Eva und lettisch *līgava* ‘Braut, Verlobte’“, *Scientiae et Patriae: Veltījums akadēmīķei profesorei Vairai Viķei-Freibergai 75. dzimšanas dienā / A Festschrift in honour of Vaira Viķe-Freiberga on her 75th birthday*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 85–93.
- DINI, PIETRO U., 2014: „Zur vergleichend-kontrastive Analyse der baltischen Fassungen von Luthers ‘Kleinen Katechismus’: Dt. *Büchlein* und seine Entsprechungen“, *Балто-славянские исследования* 19, 134–144.
- DP – [Mikalojus Daukša.] *Poſtilla CATHOLICKA. Tāi eft: Ižguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedeļos ir ſwetes per wiſſūs metūs. Per Kūniga MIKALOIV DAVKSZA Kanonika Mēdniku / iž tēkiſko pergūldita. Su walā ir datāidimu wīreufiuiu.* W Wilniui / Drukārniui Akadēmios SOCIETATIS IESV, A.D. 1599. (Fotografuotiniai leidimai: *Daukšos Postilė* [parengė Mykolas Biržiška], Kaunas: Lietuvos Universiteto leidinys, 1926; *Mikalojaus Daukšos 1599 metų POSTILĖ ir jos šaltiniai*, parengė Jonas Palionis, Vilnius: Baltos lankos, 2000. Internetinis leidinys: Mikalojus Daukša, *Postilė*, 1599, perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Veronika Adamonytė, Ona Aleknavičienė, Milda Lučinskienė, Jūratė Pajėdienė, Mindaugas Šinkūnas, Eglė Žilinskaitė, Vytautas Zinkevičius, 2006; www.lki.lt/seniejirastai.)
- ENDZELĪNS DI – Jānis Endzelīns, *Darbu izlase I–IV*, Rīga: Zinātne, 1971–1982.

19 Korektūros klaida recenzuojamoje knygoje: bibliografijoje nurodytas 44(2) *Baltisticos* sąsiuvinis (p. 126).

20 Korektūros klaida recenzuojamoje knygoje: bibliografijoje straipsnio antraštė nurodyta

kaip „Zur vergleichend-kontrastive Analyse der baltischen Fassungen von Luthers ‘Kleinen Katechismus’: Zu apr. 105,2₅₋₆ *fen brendekermnen* und seine Entsprechungen“ (p. 126).

EH – J[an] Endzelin, E[dīte] Hausenberg, *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai / Ergänzungen und Berichtigungen zu K. Mühlenbachs Lettisch-deutschem Wörterbuch I–II*, Rīga, 1934–1946.

LEV – Konstantīns Karulis, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*²¹, Rīga: Avots, ¹1992, ²2001.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002)*: elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (www.lkz.lt).

ME – K. Mūlenbacha *Latviešu valodas vārdnīca I–IV*, rediģējis, papildinājis, turpinājis (nobeidzis – IV) J[ānis] Endzelīns, Rīga, 1923–1932.

SLV – *Seniespiedumi latviešu valodā. 1525–1855. Kopkatalogs*, Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999.

VYTAUTAS RINKEVIČIUS

Gauta 2017 m. rugpjūčio 31 d.

Baltijos kalbų ir kultūrų institutas

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius, Lithuania

el. p.: vytautas.rinkevicius@flf.vu.lt

21 Recenzuojamos knygos bibliografijoje šio veikalo antraštė nurodyta klaidingai, t. y. „Latviešu valodas etimoloģijas vārdnīca“

(p. 122), dėl to tekste vartojama ir ne visai korektiška santrumpa *LVEV*.